

ПЛАВСКО-ГУСИЊСКА АФЕРА 1879. И МАРКО МИЉАНОВ

Империјалистичка политика европских сила према Балкану битно је утицала и на резултате јединствене ослободилачке борбе Црногораца и Херцеговаца у устанку и рату 1875—1878. године. Миром у Сан Стефану Русија је претендовала да Црну Гору увећа три и по пута. На Берлинском конгресу, међутим, нове границе Црне Горе, ослањајући се на западне силе, кројила је Аустро-Угарска — сводећи санстефански пројекат готово на половину. Монархија је успјела да присвоји Спич и да Турској врати Улцињ, а Црној Гори је остављен само Бар са нешто обале и ограниченим суверенитетом. За сакаћење у Приморју Црна Гора је добила у накнаду Подгорицу са истуреним тврђавама Спужем и Жабљаком и Колашин. Одузети су јој Билећа и Гацко, а додијелени Плав и Гусиње. Према томе, потискујући је од Херцеговине са српским становништвом, Монархија је Црној Гори додијелила Плав и Гусиње са муслиманским становништвом — у даљој намјери да је сучели са турском Албанијом.

Чим је одлуке Берлинског конгреса о новим границама Црне Горе требало спровести, предаји Плава и Гусиња супротставила се Призренска лига, коју је у свему подржавала и помагала Турска. Бранећи феудалне беговске позиције, у Лиги је преовладао став да се Црној Гори не дају „албанске земље“, што је значило земље гдје у неком броју живе Албанци или само муслимани. Сукоб је заправо избио око Плава и Гусиња, краја претежно насељеног муслиманским живљем.

У томе тешком заплету Црна Гора се најприје морала ограничити на то да што прије добије Подгорицу. Но, за дипломатску подршку Аустро-Угарске у питању Подгорице, књаз Никола је морао предати Аустријанцима преосталих 3.500 херцеговачких устаника, који су се 1876—1878. борили у црногорској војсци — што је Монархији битно олакшало да окупира Херцеговину.

Али у циљу да Плав и Гусиње трајно задрже, Турци су затезали већ са предајом Подгорице. Ствар је ипак кренула новембра

1878, када је руска влада запретила да неће повући своје трупе из зоне јужно од Источне Румелије док Турци не евакуишу Подгорицу. Са овим се сагласила и Аустро-Угарска, а поготову Велика Британија као веома заинтересована да се руске трупе што прије повуку из близине Цариграда. Под притиском Русије и осталих сила, Турци су почетком фебруара 1879. предали Црној Гори Подгорицу са Служом и Жабљаком. Истовремено, пошто је Берлинским уговором Подгорица Црној Гори додијељена као накнада за то да Турској врати Улцињ и да Аустро-Угарској преда Спич, Црногорци су примајући Подгорицу — Турцима морали вратити Улцињ.

Мимо дипломатске акције, Колашин су Турци под притиском црногорске војске сами напустили већ почетком октобра 1879. године.

Пошто је Црна Гора добила Подгорицу и Колашин и Турској вратила Улцињ, и пошто је Аустро-Угарској већ била предала дио Херцеговине, за Плав и Гусиње није више било никакве материјалне залоге — осим наде у само слово Берлинског уговора и у дипломатску подршку Русије.

Међународна комисија за разграничење Црне Горе и Турске, са заступницима европских сила и непосредно заинтересованих држава, састала се маја 1879. године у Скадру. Њен основни задатак био је да повуче границу која ће обухватити Плав и Гусиње и присајединити их Црној Гори. Међутим, комисија је од првог корака на терену наишла на безобзирну опструкцију турских комесара, који су подносили свакојаке немогуће предлоге, мијењали имена локалитета на мапама, изговарали се чекањем нових инструзија из Цариграда итд. Од маја до септембра 1879. међународна комисија је бескорисно лутала демаркационом линијом између Црне Горе и Турске.¹

Опструкцију Турака у комисији за разграничење директно је омогућила антицрногорска политика Аустро-Угарска. Аустроугарски комесар подносио је предлоге такође неприхватљиве за Црну Гору, стварајући атмосферу нерада у Комисији. Аустроугарског комесара обавезно је слиједио њемачки колега, Енглеz у антируској политици његове владе углавном исто тако, а комесари Француске и Италије као незаинтересованих страна аутоматски су се одређивали уз већину. У политици Беча, наиме, посриједи је било ново гледиште — да су у Берлину учинили грешку досуђујући Плав и Гусиње Црној Гори; јер, посједујући та мјеста Црна Гора би наводно имала добру стратегијску позицију према Метохији и Новопазарском Санџаку, што би се директно косило са интересима и претензијама Монархије на томе простору.² Цјелокупно држање Беча

¹ Уводно излагање написано је према нашем раду *Црна Гора и Берлински конгрес*, Цетиње 1979. Даљи текст је такође на основу извора употребљених за тај рад. Но, ти извори овдје су размотрени из перспективе насловљене теме, па их даље наводимо по њиховој провенијенцији.

² Глигор Станојевић, *Прилози за дипломатску историју Црне Горе од Берлинског конгреса до краја XIX вијека*, Историјски часопис САНУ, бр. 11, Београд 1961, 152.

у питању Плава и Гусиња, и уопште овог разграничења, показало је Цетињу да је Монархија од сада главни и много опаснији непријатељ Црне Горе него што је то Турска.

Ваља, међутим, указати на оно што је Црна Гора очекивала од добијања Плава и Гусиња. У условима готово посве природног привређивања, а у великој оскудици обрадиве земље, ослободилачку антифеудалну борбу Црногораца покретала је прије свега глад за обрадивом земљом. Већ је револуционарни васојевички устанак 1875. експрописао многе посједе плавских и гусињских бегова у долини Лима. А управо незапамћена суша и неродица 1879. године тјерала је многу црногорску сиротињу да тражи пресељење у Србију. Влада је одобрила да се пасоши дају само онима који „немају нигдје ништа“, а да се причека док се „отвори пресељење у богати Плав и Гусиње и уз Полимље, у слободну књажеву земљу“.³ Није се радило само о посједима бегова и ага, јер у крвавој борби да се изађе из немаштине и тјескобе голога камена Црногорци се нијесу много обзирали, па би и остало муслиманско становништво Плава и Гусиња могло бити натјерано да емигрира. Додуше, као што је већ било правилно у таквим приликама, за евакуацију муслиманског становништва из Плава и Гусиња већ би се постарали и сами Турци. Све је то пружало изгледе црногорској влади да ублажи аграрну пренасељеност у земљи.

Међутим, у одбрани вјековних привилегија и посједа, бегови и аге Плава и Гусиња, иако српског поријекла, потпуно су се идентификовали са покретом Призренске лиге и заправо били њен истурени одред. У исти фронт сврстала се и муслиманска сиротиња, доживљавајући акцију Црногораца као напад на њена огњишта. Када је, међутим, Међународна комисија за разграничења Црне Горе и Турске августа 1879. дошла у Куче, главари и барјактари Плава и Гусиња, затим Пећи, Ђаковице, Призрена и Дебра упутили су представку Комисији: да се не би усудила вршити граничење на сектору Плава и Гусиња — јер они неће дати да се Црној Гори уступи „ни један палац албанске земље“. Представку Лиге лично је уручио другим комесарима шеф турских комесара Риза-паша.⁴ Убрзо након тога Међународна комисија је прекинула рад.

Заплет око Плава и Гусиња све више се заштравао. Као једини савезник, Русија је Црној Гори савјетовала мир и стрпљивост, али с тим да непрекидно инсистира на испуњењу слова и духа Берлинског уговора, који једнако обавезује све државе потписнице. Аустро-Угарска је, међутим, радила на томе да Плав и Гусиње практично измакну Црној Гори. И Порта је формално стајала на позицији легитимности, па се једном и изразила — нека Црна

³ Архив Црне Горе Цетиње, фонд Министарства војног, војвода Илија Пламенац — војводи Марку Миљанову, ф 2, 24. IX/6. X 1879, док. 536.

⁴ Архив Црне Горе Цетиње, фонд Министарства иностраних дјела (даље: АЦГ МИД) ф. 2, в. М. Врбица Цетиње — в. Станку Радоњићу Цариград, 10/22. августа 1879. Ово је препис писма главара Призренске лиге уз коментаре војводе Врбице — као инструкције војводи Радоњићу за протест на Порти.

Гора сама заузме Плав и Гусиње. Чињеница је, међутим, да је Турска Албанску лигу у питању граница са Црном Гором у свему помагала и подржавала. Црногорска влада је Призренску лигу апсолутно игнорисала, као нелегалну и нелегитимну. Утолико прије, црногорска влада била је упућена да о питањима из Берлинског уговора, а посебно о Плаву и Гусињу, комуницира са Портом. Логиком такве ситуације, на иницијативу Цетиња успостављени су дипломатски односи са Цариградом. Августа 1879. војвода Станко Радоњић је као изванредни и опуномоћени министар пошао код султана Абдул Хамида, а новембра исте године миралај Халид бег у истом својству код књаза Николе.⁵

Но, Радоњићева дипломатска активност код Порте и преко заступника европских сила за Плав и Гусиње била је посве узалудна. Турци су само давали обећања, тражили рокове, а стално се изговарали сметњама које чини Албанска лига итд. Али кад је рад Међународне комисије за разграничење пропао, код књаза Николе и његове околине јавља се мисао да нешто ваља чинити и војним средствима. Под претпоставком да Турска остане по страни, није било тешко да Црногорци у једном налету заузму Плав и Гусиње. Али — како ће се у таквом случају држати Аустро-Угарска, шта ће чинити сусједни Албанци, како да се Плав и Гусиње трајно задрже? А још мучнија била је бојазан да бескрајна и бесплодна дипломатска акција води томе да се Плав и Гусиње за Црну Гору сасвим отпишу.⁶

Преовладао је став да су војне мјере императив тренутка. Наредбом министра војног војводе Илије Пламенца од 6. X 1879. мобилисано је око 4.500 војника и стављено под директну команду војводе Марка Миљанова. У састав овог одреда ушла су три батаљона васојевићка, два кучка, братоножићки, два морачка и један батаљон бјелопавлићки. Та војска на челу са командантом стигла је у Андријевицу већ 13. октобра. Војвода Марко Миљанов имао је и важан задатак да организује обавјештајни рад о стању и намјерама Албанаца, што је за црногорску војску имао бити „барометар главног распореда за напад на Плав и Гусиње“ Војвода Марко је већ имао једног повјереника у Гусињу, који ће му и даље слати вјести о тамошњој ситуацији.⁷

Одлучујући се на војне мјере, књаз Никола је морао знати да Аустро-Угарска неће бити наклоњена његовом успјеху, а да Русија не може директно помоћи у случају неуспјеха. Да се ипак одлучи за војне мјере, како свједочи војвода Гавро Вуковић, утицали су војвода Машо Врбица и руски посланик Јонин. Војвода Петар Вукотић и војвода Илија Пламенац колебали су се и углавном противили војној авантури, пуној неизвјесних компликација и посље-

⁵ Новак Ражнатовић, *Око успостављања дипломатских односа Црне Горе и Турске 1879. године*, Историјски записи, 1972, књ. 20, 3—4, 433-462.

⁶ *Црна Гора и Берлински конгрес*, 161—165.

⁷ АЦГ МУД, ф. 3, в. М. Врбица — в. М. Миљанов, 1/13. октобар 1879, док. 761.

дица.⁸ Чврсто остајање на темељу и стриктно инсистирање на извршењу Берлинског уговора, уз извјесно вјештије дозирање пријетњи силом, наводно су пружали изгледе да се дође до циља. Неактивност би, сматрало се, ишла на руку непријатељима Црне Горе, који су у том тренутку били далеко јачи од пријатеља. Ако је Аустро-Угарска сада радила да се Црна Гора практично онемогући да добије Плав и Гусиње, она сигурно неће бити за то да се Берлински уговор формално крши; неће Монархија такав преседан, јер она је тим уговором највише добила. Зато, по резонувању црногорске владе, ситуацију је требало држати у стању затегнутости, не пуштајући да се ствар тако рећи хлади.

Но, да ли је уопште било могуће наћи неку реалну мјеру у комбиновању војних и политичких акција? Истуривши војску испред Андријевице, Црногорци су у почетку заиста имали могућности да се војнички лако обрачунају са мање спремним Албанцима. Али Porta је одмах алармирала Европу како књаз хоће да питање рјешава силом, онемогућује „мирну предају“ Плава и Гусиња која тобже непосредно предстоји.⁹

Монархија је, међутим, узела улогу неке врсте посредника. Већ 15. X министар спољних послова гроф Хајмерле инструктирао је свега посланика на Цетињу барона Темела: „Док ми у Цариграду настојимо да се изврши формална предаја (подвукао Н. Р.) Плава и Гусиња, дотле ћете ви замолити књаза да у интересу хуманости и мира застане са мјерама које би могле изазвати проливање крви“.¹⁰ Хајмерлеова „формална предаја“ буквално је значила да двије стране потпишу један докуменат о примопредаји Плава и Гусиња, а Црногорци и Албанци нека се потом — „у интересу хуманости“ — крваво разрачунавају. Русија сама није могла ништа за Црну Гору, и чим се Беч почео залагати за „формалну предају“ Петроград је савјетовао црногорској влади да стрпљиво ради тражећи мирно политичко рјешење.¹¹

У таквим спољнополитичким околностима Турци су могли комотно подстаћи Албанце да се организују и мобилишу, стављајући им на располагање војне магацине. И заиста албански башибозук масовно је пошао у помоћ Плаву и Гусињу.¹² Своју опструкцију Porta је камуфлирала тако што је крајем октобра „наредила“ Мухтар-паши и валијама скадарском и косовском да са војском

⁸ Државни музеј Цетиње, Архивско одјељење (даље: ДМЦ АО), Мемоари в. Г. Вуковића, рукопис „Велесиле и Црна Гора“.

⁹ Actenstücke aus den Correspondenzen des k. u. k. gemeinsamen Ministeriums des Aussen über orientalische Angelegenheiten, (13. VII 1878 — 12. X 1880), Wien 1881, (даље: Actenstücke...), амбасадор Аустро-Угарске у Цариграду барон Зичи — министру иностраних дјела у Бечу грофу Хајмерлеу 14. X 1879, док. 9, 209 — докуменат је у прилогу писма мин. ин. дјела Турске Сафет-паше својем амбасадору у Бечу Еджем-паши, 14. X 1879.

¹⁰ Исто, Хајмерле — Темелу, 15. X 1879, док. 11, 208.

¹¹ ДМЦ АО, мемоари в. Г. Вуковића, исти рукопис.

¹² Сенкевич И. Г. *Албанија в период восточнога кризиса (1875—1881)* Москва 1965, 125—126, 134.

поћу у Гусиње и у „најкраћем могућем року“ тобоже изврше обавезу према Црној Гори.¹³ Турци су, дакле, и даље могли давати обећања која нијесу мислили испунити.

Настала је таква ситуација да се књаз Никола и његова влада нијесу смјели упустити у ризик војне акције на Плав и Гусиње. А држање једног већег одреда војске према Плаву значило је изванредан економски терет за Црну Гору. Зато је црногорска команда почетком новембра 1879. вратила кућама 2.500 војника. Остало је на положајима према Плаву само 2.000 војника, то јест батаљони љеворечки, братоножићи и по један чукчи и морачки. Овдје се, додуше, могу додати и два горњовасојевићка батаљона из околине Андријевице, који су остали код својих кућа у приправности за случај потребе.¹⁴

Војвода Марко Миљанов, као командант црногорске војске, по свој прилици није био сасвим у курсу оних политичких недоумица и колебања који су у овој ситуацији притискали књазу Николи и његову владу. Имајући пред собом војни циљ, војвода Марко је у почетку вршио неке покрете војске ради заузимања повољнијих позиција „за намјеравани напад“ Код села Пепића крајем октобра заузео је једну турску караулу, а почетком новембра код Горње Ржанице другу. Књаз је преко војводе Маша Врбице најприје опоменуо војводу Марка да не прелази демаркациону линију док му не стигне појачање, како би у једном налету заузели Плав и Гусиње. А после је заузео друге карауле књаз је озбиљније упозорио војводу Марка на опасност од таквих потеза — „стога што си нејак и излажеш се непријатељу“. Строго му је наређено да не иде напријед, већ да само држи заузете положаје — „док јака војска дође“.¹⁵ Очигледно, књаз није сасвим напустио могућност војног рјешења. Али када су црногорски ефективни на фронту према Плаву били битно смањени, било је нужно да се Марко Миљанов стриктно држи дефанзиве. Поруком да ће то бити „док јака војска дође“ ваљало га је држати у његовом увијек борбеном ратничком настројењу. У сваком случају, књаз Никола и његова влада просто су се распињавали између толике жеље да Црној Гори прикључе Плав и Гусиње и тражења начина да то остваре.

Своје потезе војвода Марко Миљанов је образлагао стратегијским разлозима: куле код Пепића и Горње Ржанице заузео је, каже, ради лакше и непосредне везе између Полимља и устаничке Велике, која је Турцима односно Албанцима била јако изложена. Сами становници Горње Ржанице више пута су га молили да њихово село запосједне и заштити од сваке евентуалности. Да то није учинио, истиче војвода Марко, показао би слабост према Турцима и Албанцима.¹⁶

¹³ Actenstücke... барон Косјек, Цариград — грофу Хајмерлеу, Беч 3. XI 1879, док. 21, 211.

¹⁴ АЦГ, МУД, ф. 3, в. М. Врбица — в. М. Миљанову, депеше од 18/30. октобра и 24. X/6. XI 1879 бр. 786. и 791.

¹⁵ Исто.

¹⁶ Исто, в. М. Миљанов — в. М. Врбици, 19/31. X 1879.

Ограничена акција војводе Марка Миљанова на демаркационој линији дала је Турцима повод да код амбасадора европских сила у Цариграду дигну викау како су Црногорци отпочели непријатељства на широком фронту према Плаву и Гусињу. Ипак, аустроугарски посланик на Цетињу барон Темел је одлучно демантовао те вијести.¹⁷ Алармирајући дипломатију поводом „поправљања положаја“ од стране Марка Миљанова, Турци су само скретали пажњу од властитих војних припрема које су спроводили на Косову и у Албанији. У Плав и Гусиње пристизале су масе албанских добровољаца. Поред мјесних снага (око 1.500 војника), почетком новембра било је у Гусињу и Плаву још око 3.000 наоружаних изванца. До краја новембра у Плаву и Гусињу окупило се преко 8.000 албанских добровољаца.¹⁸

Средином октобра 1879. турске власти у Скадру прекинуле су црногорски саобраћај ријеком Бојаном. На тај начин битно је отежан транспорт жита, које је управо било стигло из Русије за војску и становништво Црне Горе. Помажући покрет Призренске лиге Порта је, дакле, могла и отворено да крши одредбу Берлинског уговора о слободи пловидбе Бојаном за Црну Гору.¹⁹ Све је то отежавало ионако тежак материјални положај Црне Горе. Како је вријеме протицало, то су изгледи Црне Горе да добије Плав и Гусиње постајали све неизвјеснији. Војно рјешење за црногорску страну све више је губило изгледе. На масовни долазак албанског башибозука у Плавско—Гусињску котлину црногорска влада је морала одговорити враћањем и појачањем ефектива на око 6.000 војника. Тако се крајем новембра 1879. године на територији Горњих Васојевића окупила велика војска. Црногорско инсистирање на предају Плава и Гусиња и турска празна обећања преплитали су се на обостраним војним мјерама. Званично се држало до новог турског рока назначеног за 26. новембар 1879, па је књаз Никола као политичког изасланика упутио у Андријевицу војводу Божу Петровића, да са Мухтар-пашом наводно обави примопредају Плава и Гусиња. Међутим, до краја новембра од Мухтар-паше није било ни трага ни гласа.²⁰

Тешко је било и Црногорцима и албанском башибозуку (као војсци Албанске лиге) држати се за дуже вријеме између Андријевице и Плава. Стицајем околности крвопролиће је лебђело у ваздуху. Према обавјештењима која је добијао војвода Марко, експоненти Албанске лиге у Плаву и Гусињу су све више нагињали расплету бојем, свакога дана долазиле су пријетње „да ће нам удари-

¹⁷ Архив Црне Горе Цетиње, Архива Аустроугарског посланства на Цетињу (даље: АЦГ, АУП) ф. 12с, Хајмерле — Темелу 5. XI 1879.

¹⁸ Сенкевић И. Г., наведено дјело, 134.

¹⁹ АЦГ, АУП, ф. 11с, аустроугарски конзул у Скадру Шмукер — посланику Темелу Цетиње, 24. X 1879, Државни музеј Цетиње, фонд Приновљени рукописи (даље: ДМЦ, ПР), отправник послова руског посланства на Цетињу Шпајер — конзулу Крилову у Скадар, 16/28. X 1879, бр. 157.

²⁰ *Црна Гора и Берлински конгрес*, 191—197.

ти“, но, — „боје се и они нашег нападаја“.²¹ Још од средине октобра свакодневно су избијале чарке и инциденти на демаркационој линији према Плаву и Гусињу и Ругови. Док су били јачи, Црногорци су у томе имали иницијативу, укључујући и поменуто заузимање караула код Пепића и Горње Ржанице. Кад је албанска страна ојачала, преузела је иницијативу у изазивању инцидената. И, упркос сталних упозорења Цетиња Марку Миљанову да се строго држи дефанзиве, сукоб се тешко могао избјећи. До тога је дошло 4. децембра 1879. када је један јачи одред албанско-турског башибозука напао црногорске предстраже код села Велике и потиснуо их. У акцију је тада ступио командир Тодор Миљанов Вуковић са два батаљона Васојевића. Он је брзо одбацио нападаче, али и наставио да их гони према Плаву. Држећи се упутства књаза Николе, војвода Марко је издао наредбу да се васојевићки батаљони повуку, али су се они већ толико били ангажовали у боју да је повлачење било немогуће без тешких губитака. Схвативши ситуацију, војвода Марко је са Кучима и Братоножићима и сам пошао у помоћ васојевићком командиру Вуковићу. Али потискујући башибозук, Марко није обратио пажњу на обезбеђење бокова и позадине. Непријатељ је то искористио и свјежим снагама извршио обухват и свом силином ударио право у леђа Марку Миљанову. У котлини села Новшића, у дубокоме снијегу и по јакоме мразу, снаге војводе Марка Миљанова пружале су херојски отпор. Нико се није дао заробити, али су зато његове јединице претрпјеле тешке губитке. Истрпљеним и одсјеченим снагама Марка Миљанова предвече су стигли у помоћ батаљони морачко-ровачки и љворечки, који су неодољивим јуришима разбили обруч башибозука и омогућили јако десеткованим снагама Марка Миљанова да се извуку.²²

Црногорска влада се тудила, колико је могла, да прикрије овај релативно невелик али по политичким посљедицама доста тежак неуспјех. Бојем на Новшићу учвршћене су позиције Албанске лиге у плавско-гусињском крају, па и шире. Стално тучен у саставу турске војске у претходном рату и раније, албански башибозук је сада стекао самопоуздање да се на бојном пољу може носити са Црногорцима. Повријеђене сујете, цетињски званични кругови су тврдили да су на Новшићу на другој страни у великом брају учествовали и турски низами преобучени у албанске ношње. По свему судећи, било је турских официра међу башибозуком, који су војно-стручним знањем допринијели њиховом успјеху. Иначе је до-

²¹ ДМЦ, АО, мемоари Гавра Вуковића, исти рукопис.

²² Јагош Јовановић, *Марко Миљанов*, Цетиње 1952, 126—127; упоредити са: Марко Рашовић, *Племе Кучи*, етнографско-историјски преглед, Београд 1963, 223—224. Губитке Црногораца Рашовић оцјењује на око 200 погинулих, што је утврдио на основу усмених казивања старих ратника из тога боја. Црногорска влада трудила се да сакрије војни неуспјех, и говори о 85 погинулих и 107 рањених Црногораца, а албанске губитке исказује на 1.000 погинулих и рањених. — Архив Државног секретаријата иностраних послова Београд, фонд Политичко одјељење (даље: АДСИП ПО), ц/4, ф. 4. XI/6. и 7. XII 1879.

бро познато да су током боја цио дан свирале трубе турским знацима и слично. Протестујући у Цариграду да Црна Гора мора и даље за своја права из Берлинског уговора да подноси жртве, црногорска влада је немоћно указивала да је све то због лажних обећања Порте, и зато што је послушала савјете сила да се онда када је била у повољној позицији уздржи од војног рјешења.²³

Један војни неуспјех, какав у минулом рату не би био много запажен, доживљен је као изгубљена битка. У ствари, код таквог непријатељског односа Аустро-Угарске, и пуне подршке и помоћи Турака Албанској лиги, питање се и није могло ријешити војним средствима. Бојем на Новшићу запечаћена је могућност да Црна Гора дође у посјед Плава и Гусиња. Зато ни један војни неуспјех није теже пао књазу Николи и његовој влади него овај на Новшићу.

Касније позната прича Јозефа Холечека о томе да је бој на Новшићу смишљена подвала књаза Николе Марку Миљанову звучи сасвим наивно. Војводи Марку Миљанову као Кучу и добром познаваоцу албанских прилика припала је дужност да предводи црногорску војску у једној ситуацији ни рата ни мира, када се спор око Плава и Гусиња није могао ријешити војним средствима. Као један од најистакнутијих црногорских јунака, војвода Марко Миљанов објективно је, у крајњој линији постао жртва једне међународне политике, односно једне војне акције у којој се није могао постићи успјех, па, разумије се, ни слава. А Холечекова прича о Новшићу као подвали црногорског двора Марку Миљанову биће тек после 1918, у разним освртима на дјело Марка Миљанова, употребљавана у свакојак дневне политичке или политикантске сврхе, а управо у смислу и у циљу да се тиме у одређеном свијету прикаже цјелокупна личност књаза, односно краља Николе.

Пошто се пролила крв на Новшићу, Мухтар паша је као из земље изникао. Из Призрена је 6. децембра 1879. издао проглас становништву Плава и Гусиња — апелујући на њихову „добру вољу“ да се покоре одлуци Берлинског конгреса о преласку под власт Црне Горе.²⁴ Али одмах након тога „прогласа“, Мухтар паша је изјавио да не може гарантовати за држање својих војника — пошто се они братиме с Албанцима. За већу поругу, султан Абулах Хамид истовремено изјављује да неће да упада у искушење да се муслимани међу собом туку ради интереса хришћанских Црногораца.²⁵

Русија је напokon отворено проговорила. Канцелар књаз Горчаков обратио се на праву адресу — канцелару Аустро-Угарске грофу Андрашију. Горчаков оцјењује да ако Порта не може одговорати за држање својих трупа — њихово присуство у Албанији само охрабрује отпор Албанаца. Таква ситуација се не може толерисати,

²³ АДСИП ПО, ф. 4, Врбица — Радоњићу 24. и 25 XI/6. и 7. XII 1879; ДМЦ, АО, Мемоари в. Г. Вуковића, исто.

²⁴ Сенкевић И. Г., н. дј., 135.

²⁵ АДСИП, ПО, ц/4, ф. 3, Радоњић — Врбици, 28. XI/10. XII 1879.

Берлински уговор се не извршује, крв се пролива, Црна Гора се економски упропаштају држећи толику војску на граници. Стога Горчаков предлаже да силе учине један енергичан колективни корак у Цариграду у циљу да се Порта натјера да изврши Берлински уговор о границама Црне Горе. Ако је немоћна да то учини, сама нека одмах повуче своје трупе из тог региона, а силе би изаслале једну комисију да на лицу мјеста испита ситуацију и предложи конкретне мјере за рјешење проблема.²⁶

Аустро-Угарска је — под видом енергичног залагања за рјешење црногорског граничног проблема — поново прибјегла својеврсној опструкцији. Истичући како је његова влада одвратила Црну Гору од употребе силе, министар Хајмерле упозорава Порту „нека се замисли пред посљедицама које могу далеко превазићи важност Плава и Гусиња“.²⁷ Турци узвраћају како је њихов задатак био само у томе да изолују Плав и Гусиње од остале Албаније, а Црногорци нека та мјеста сами заузму.²⁸ Хајмерле на то констатује да су Портине изјаве неморално противурјечне, и указује како је она требало да објави становништву Плава и Гусиња да је ослобођено сваке поданичке везе са Отоманском царевином, а да се „формална предаја“ тих мјеста обави путем једног акта који ће потписати комесари Црне Горе и Порте.²⁹ Ето, све се своди на „формалну предају“, којом би се отворио крвави обрачун између Црногораца и Албанаца са несагледивим крајем и посљедицама. Такви негативни фактори, у вријеме све заоштренијег југословенског питања послије Берлинског конгреса, све више су били услов и средство каквима је прибјегавала Монархија ради свога одржања.

Но, и сама Порта је одбацила идеју „формалне предаје“, схвативши да би то био незгодан преседан за њено разграничење са Грчком у Тесалији и Епиру; јер Грцима би таква формула могла бити довољна да, такође по Берлинском уговору, уђу у посјед своје нове границе са Турском на страни Албаније.

Што се тиче идеје књаза Горчакова о колективној интервенцији на Порти, Аустро-Угарска и Велика Британија предложиле су само појединачне демарше сила. Резултат тих корака било је још једно уобичајено обећање Порте.³¹ За неку вајду, и те вербалне ноте значиле су да је плавско-гусињско питање једнако отворено,

²⁶ Actenstücke..., Горчаков — амбасадору Новикову у Беч, 29. XI/11. XII 1879, док. 34, 217.

²⁷ Исто, Хајмерле — амбасадору Косјеку Цариград, 13. XII 1879, док. 36, 218.

²⁸ АЦГ, МИД, ф. 3, мин. ин. дјела Порте — амбасадору Порте у Рим — копија писма амбасадору Етхем-паши у Беч, то јест поруке за министра Хајмерла, 15. XII 1879, бр. 468.

²⁹ Actenstücke..., Хајмерле — Косјеку Цариград, 27. XII 1879, док. 54, 232.

³⁰ ДМЦ, АО, мемоари в. Г. Вуковића, исто.

³¹ АДСИП, ПО, ц/4, ф. 3, Радоњић Цариград — Врбици Цетиње, 5/17. XII 1879.

да једна одредба Берлинског уговора од суштинског значаја за Црну Гору ипак није анулирана.

Црногорска влада последије боја на Новшићу хитно је мобилисала нових 14 батаљона и упутила их у рејон између Андријевице и Плава. Морало се по сваку цијену спријечити да албански башибозук евентуално постигне још један војни успјех. Укупно су активирани 23 батаљона са око 11.500 војника, од чега је 16 батаљона са око 8.000 војника концентрисано директно на линији између Андријевице и Плава. Општу команду преузео је војвода Божо Петровић, а војвода Марко Миљанов задржао је директну команду над оним батаљонима који су од раније били на овим положајима.³²

Снабдијевање толике војске био је ужасан терет за народ Црне Горе. Услјед незапамћене суше 1879. године, ради спасавања од глади, Русија је упутила жито које се управо искрцавало у Бару и Будви. Како су Турци затворили пловни пут Бојаном, далеко дужим копненим путем товарна стока и жене на леђима преносили су то жито до војске, као и становништву које је већ знатним дијелом трпјело од глади. Трговци и неки главари, међутим, добро су се користили лиферијући месо за војску.³³ Народ је сносио невоље, разумио ситуацију као неку уобичајену обавезу рата са „Турцима“, али морал је ипак био уздрман.

Црногорска влада обратила се крајем децембра 1879. једном промеморијом европским силама. Опширно је изложено како се Црна Гора упропаштајује једним стањем ни рата ни мира, тражило се да силе то оцијене и нађу начина да се изврши уговор који су потписале. Но, пошто је услјед неизвршење тога уговора Црна Гора имала огромне трошкове, она од Порте као јединога кривца тражи обештећење у износу 2 милиона франака. Наравно, исплатом тога дуга не анулирају се, већ у потпуности остају на снази све обавезе Порте из Берлинског уговора према Црној Гори. Зато, до исплате накнаде од 2 милиона франака, и до потпуног извршења обавеза Порте према Црној Гори из Берлинског уговора, црногорска влада ставља секвестар на сва добра исељених муслимана из граница земљишта присаједињеног Црној Гори као резултат минулог рата.³⁴ Међутим, црногорска влада је и иначе од самог свршетка рата фактички вршила експропријацију некретнина исељених муслима-

³² АЦГ, МУД, ф. 4. Више докумената овога фонда у времену од (25. нов. до 2. дец. по старом) 5—14. децембра 1879. свједочи о овој ужурбаној мобилизацији и концентрацији црногорске војске.

³³ Исто. Бројни документи у фонду мин. ун. дјела, особито из децембра 1879, као и војвода Гавро Вуковић у мемоарима (рукопис Велесиле и Црна Гора), свједоче о патњама црногорског народа око снабдијевања војске код Андријевице. Поред осталог, из неколико депеша Лазара Сочице из Горанска војводи Машу Врбици видимо како је Сочица продао држави за војску 1.080 брава и узео капару „за нешто говеди“ итд.

³⁴ ДМЦ, АО, Концепт меморандума силама од 14/26. децембра 1879; Documents diplomatiques, Affaires du Montenegro, tome I, Paris 1880, doc. 22, 7—15.

на, такозваних „мухаџира“. Проглашење секвестра на та имања, као залог за материјалну штету насталу из неизвршења обавеза о Плаву и Гусињу, значило је само претензију да се политика експропријације фактички инаугурише и легализује пред европским силама. Ово кршење слова Берлинског уговора од стране Црне Горе европске силе неће одобрити, али му неће ни улазити у траг.

На фронту између Андријевице и Плава двије војске су и даље биле сучељене. Турско-албанска страна жељела је још један бој, рачунајући да ће се поновити Новшићи. Но, заслугом војводе Марка Миљанова, који је добро организовао обавјештајни рад, Црногорци су овога пута били потпуно упознати са намјерама и планом Албанске лиге, па су се добро припремили да дочекају њен напад. Ноћу 7/8. јануара 1880. војска Албанске лиге и са њом велики број низама у албанској ношњи³⁵ напала је снагом од око 7.000 војника на црногорске положаје, које је држало око 4.000 војника. Истурене црногорске предстраже на линији Велика Горња Ржаница Пепићи повукле су се на положаје испред Мурине. У противнапад је ступио командир Тодор Миљанов са љеворечким батаљоном, одбацујући турско-албанске снаге до иза Пепића и Горње Ржанице. Башибозуци су, међутим, убили у борбу свјеже снаге, с намјером да изврше обухват. Али је војвода Божо одмах осјетио да на другој страни командује неки „велики вјештак“ и наредио да се Љеворечки батаљон повуче. А војвода Марко Миљанов благовремено је упутио два батаљона као крилне потпоре Љеворечком батаљону, па је албански покушај опкољавања у заметку осујећен. На десној страни Лима, или на лијевом крилу црногорског фронта, батаљони кучки, доњоморачки, братоножићки и дробњачки водили су лакши одбрамбени бој и посјекли „гдје-гдје по главу“ Углавном, напад албанског башибозука је одлучно сузбијен, и свака страна остала је на својим ранијим положајима.³⁶ Нашавши се на правцу покушаја опкољавања, Љеворечки батаљон је нанио тешке губитке албанском башибозуку — преко 150 погинулих. Укупно, према интерним црногорским процјенама, Турака и Албанаца је погинуло преко 300, док су Црногорци имали 37 погинулих и 75 рањених.³⁷ Мада бојем на Мурини није поправљен ранији политички неуспјех,

³⁵ Actenstücke . . . , Хајмерле — Косјеку Цариград, 8. I 1880, док. 68, 237.

³⁶ АЦГ, МУД, ф. 4, в. Божо Петровић — в. Машу Врбици, по три депеше 27. XII 1879/8. I 1880. бр. 1776, 1777. и 1780. и 28. XII 1879/9. I 1880, бр. 1782, 1783. и 1875; упоредити са: Марко Башовић, н. дј., 224.

³⁷ МДЦ, АО, Мемоари в. Гавра Вуковића, исто. Губици Албанаца и турских низама, по свему судећи, били су далеко већи од црногорских. Три дана послје боја, на примјер, „Турци“ су послали једног Србина из Плава да моле в. Марка Миљанова да им дозволи да са разбојишта покупе остављене мртве. Марко им је то одобрио (АЦГ, МУД, ф. 4, в. Марко — в. Машу, 31. XII 1879/12. I 1880. бр. 1809). Потом је Марко јавио да су Албанци грдно изгинули и „ево пет дана како носе своје заоставше лешина“ (исто, в. Марко — в. Машо 6/18. I 1880). Неки „књигоноша“ из Гусиња јавио је војводи Миљану Вукову да је само из Гусиња и села Вусања погинуло 96 војника, а и „остали су јако изгинули“ (исто, в. М. Вуков — в. М. Врбици 31. XII 1879/12. I 1880).

Црногорци су се добро осветили за пораз на Новшићу. У томе смислу карактеристично је обавјештење које је одмах послје боја на Мурини прибавио Марко Миљанов: „Албанци се једнако хвале што су уздржали Плав и Гусиње, а што се бојева тиче које су с нама чинили, њима се ни најмање не хвале“.³⁸

Услед огромних тешкоћа у погледу снабдевања и незапамћене хладноће, убрзо су се обје војске спонтано разишле. На свој захтјев војвода Божо Петровић већ је 11. јануара 1880. напустио Андријевицу, остављајући војводи Марку Миљанову да овдје и даље командује једним мањим одредом војске.³⁹

Црногорска влада и даље се грчевито држала легитимне основе Берлинског уговора. Француска влада, плашећи се избијања нове источне кризе, предложила је излаз у компензацији Црној Гори неком другом територијом. Посредовања се прихватила Италија — преко свога амбасадора у Цариграду грофа Кортиа — предлажући да се Црној Гори умјесто Плава и Гусиња додијели територија албанских, претежно католичких племена Груда и Хота источно од Подгорице. Но, и овај покушај ће пропасти због супротстављања Албанске лиге, коју је и даље свом снагом подржавала Турска, као и (поново) због антицрногорског рада Аустро-Угарске. У кампањи око Груда и Хота у прољеће 1880. Црна Гора је такође ангажовала знатне војне снаге, у којима је војвода Марко Миљанов поново био један од истакнутих команданата. Једнако третирајући Албанску лигу као нелегитимну, у афери око Груда и Хота црногорска влада није прихватила војни сукоб са војском Лиге, већ је упорно инсистирала на томе да европске силе испуне своју обавезу из Берлинског уговора.

Пут ка рјешењу прокрчен је када се британска либерална влада Гледстона одлучно заложила да Турска испуни преостале обавезе из Берлинског уговора, а у првом реду обавезу о граници са Црном Гором. Након дуготрајног дипломатског притиска европских сила, и демонстрације њихове ратне флоте у водама Јадрана, Турци су, умјесто Плава и Гусиња, односно Груда и Хота, крајем новембра 1880. вратили Црној Гори Улцињ са територијом до Бојане.⁴⁰

Новак Ражнатовић

³⁸ АЦГ, МУД, ф. 4, Миљанов—Врбици 12. I 1880 (31. XII 1879), бр. 1809.

³⁹ АЦГ, МУД, ф. 4, в. Божо — в. Машу 29. и 30. XII 1879/10. и 11. I 1880, бр. 1789, 1794.

⁴⁰ О питању Груда и Хота и о враћању Улциња опширно у нашем наведеном раду *Црна Гора и Берлински конгрес*, глава XII и VIII.